

mål+4+mæle

Yes i Den Danske Ordbog

yes
yes
yes

Første bind af Den Danske Ordbog er udkommet. I den anledning skriver ledende redaktør Ebba Hjorth blandt andet om spritnye og ældgamle låneord i dansk og i ordbogen. Måske er yes! en døgnflue i dansk, men den har stor udbredelse. Læs side 5

En politik for dansk sprog?

Når engelsk bliver danskeres arbejdssprog og undervisningssprog, er det et tab af domæner for dansk sprog. Skal man lovgive om det? Har dansk sprog i det hele taget brug for en formuleret politik? *Sprog på spil* er titlen på et aktuelt oplæg til en offentlig diskussion om dansk sprogpolitik. Professor Ole Tøgeby har været med til at skrive oplægget. Side 9

Hun er stille sovet ind

Han er gået bort. De har fundet fred. Døden har mange sproglige udtryk. En norsk sprogforsker har undersøgt dødsannoncer fra hele det 20. århundrede og tegner nogle udviklingslinjer i opfattelsen af døden. Side 17

»Åbn munden og sig ah!«

Ah! ih! ja! er udråbsord, og de kan råbes ud. Men hvad med pst! og tsk tsk? Måske var det bedre at kalde dem alle følelsesord. En anden oversat ordklasse er lydordene, brr, vov, boiing osv. Der er ikke meget at hente om dem i ord-bøger og grammatikker. Så læs side 25

Sprogligheder 2

Yes! 5

Sprogpolitik 9

Endret døds-
mentalitet reflektert
i dødsannonser 17

Følelsesord og
lydord 25

Om ords betydning
og oprindelse 32

AT SPROGET således ikke kan anses for adækvat i henseende til virkelighedserkendelse, skal ses i relief mod, at det må formodes at være opstået på et tidspunkt i menneskets evolutionshistorie, hvor overtro og de naiveste fordomme var baggrundsstyrende for, hvad der lod sig formulere.

Inge Houmann
(1939-2001)

Sprogligheder

Denne brevkasse handler om sprogligheder. Det er spørgsmål og problemer om sprog, men det er også fine detaljer i sproget som man bliver opmærksom på, og som man vil gøre andre bekendt med. Går I rundt og tænker på sprogligheder, så send et brev om dem til redaktionen. De vil svare på brevet hvis de kan. Ellers kender de nok nogen de kan sætte til det. Send brevet til:

Birgit Bjerre Hansen

Inavej 12

3500 Værløse

? Bjørnetjeneste

Jeg prøver at finde hele historien der knytter sig til ordret *bjørnetjeneste* og hvad den helt rigtige betydning er. Men betydningen kommer vist af sig selv, når man får den rigtige historie bag ordret fortalt, mener jeg.

Jeg håber at I kan hjælpe, på forhånd tak. – Hilsen

Jonas Jakobsen

! Ordet *bjørnetjeneste* blev omtalt i en artikel i *Mål og Mæle* nr. 3, 2000, s. 14. Det er et af de meget få ord, der har to modsatrettede betydninger. Den oprindelige betydning var 'en ydelse, som var ment som en tjeneste, men som er til ulejlighed'. Den betydning kommer fra en fabel af La Fontaine.

Bjørnen vil slå en myg ihjel på sin sovende herres næse, men bruger desværre en brosten, så den slår både myg og herre ihjel. Derimod er den nye betydning af *bjørnetjeneste* er stik modsat, nemlig en 'kæmpe stor tjeneste'.

Dette at ord kan skifte betydning, kommer af, at ords betydning bestemmes af deres brug. Når en større gruppe (yngre) mennesker benytter ordet *bjørnetjeneste* i betydningen en 'kæmpe stor tjeneste', nytter det ikke noget at sige til dem, at de bruger ordet forkert. For ordet har den betydning, de er enige om at tillægge det. Og så længe det virker i deres samtale, kan de være godt tilfredse med det.

Det er klart, at ordet kan give anledning til misforståelser, når den nye betydning forveksles med den oprindelige. Og det er klart, at det kan være en fordel at korrigere misforståelser og at gøre enkeltpersoner opmærksomme på usmart sprogbrug. Men når man først kender den mulige tvetydighed, er den selvfølgelig ikke noget stort problem. Ja, med mindre, at man beslutter sig for, at alle andre skal bruge ord i den præcis samme betydning, som man selv gør, eller som de første brugere af ordet gjorde. Men hvorfor det?

CE

? Højtaler

Hvorfor anerkender Retskrivningsordbogen den ukorrekte form *højtaler*, når det rigtige er *højttaler*?

Niels Gunnarsen

Haderslev

! Først må man lige bemærke at når Retskrivningsordbogen, altså den officielle fra Dansk Sprognævn, har optaget en ordform, så er den korrekt. Det er faktisk definitionen på korrekthed! Hvad enten man nu kan lide det eller ej.

Men så til sagen. Indtil Retskrivningsordbogen 1986 var *højttaler* den eneste anerkendte form. Derefter er *højtaler* kommet til som en tilladt sideform. Det vil sige at *højttaler* naturligvis også er en tilladt sideform til *højtaler*.

Årsagen til at *højtaler* med ét t blev indført, er at *højttaler* med to t'er er en skæv og usystematisk form. I ord med adjektiv (tillægsord) som førsteled i sammensætninger med noget der betegner en person, et dyr eller en ting der udfører en handling, er adjektivet uden t: *grovæder*, *hurtigløber*, *lavsøger*, *skønsanger*, *fjernskriver*, *løsarbejder*, *fladbrænder*, *blindgænger*, *storsvindler*, *skævbider*, *rundviser* osv. Formen *højttaler* er derfor en uregelmæssighed, svarende til *hurtigløber* – en form der heldigvis ikke eksisterer.

Hertil kommer udtalen: I de ord som skal have *højt-* efter det danske sprogs regler, har ord delen *højt-* stød: *højtliggende*, *højtuddannet*, *højtlønnet*, *højtlæsning* osv. Men den normale ud-

tale af *høj(t)taler* er uden stød. Det vil sige at de fleste udtaler ordet *højtaler* (uden stød), men skriver det *højttaler*, som om det var med stød. Det er en urimelig uorden.

Det der ligger bag den sære form *højttaler* er naturligvis at man ængstelig har tænkt på engelsk *loudspeaker* og tysk *Lautsprecher* da ordet blev indført i dansk i begyndelsen af 1920'erne. Men i nordiske sprog bruges *høj* både om lyd og om udstrækning opad.

Lige fra begyndelsen har det danske folk fornuftigt skrevet og sagt *højtaler*. Og sådan bliver det nok ved.

EH

? Faren ved rygning

Som inkarneret cigaretryger kan jeg ikke undgå at se de skrækscenarier, der bliver oprullet for os formastelige via cigaretpakningernes advarsler med STORE bogstaver. Her skal naturligvis ikke diskuteres den evt. effekt, disse advarsler måtte have, men udelukkende et par sproglige udtryksmåder.

Især to formuleringer har undret mig (citater): »Rygning kan nedsætte blodgennemstrømningen og medfører impotens« og »Rygning kan beskadige sæden og nedsætter frugtbarheden«. Umiddelbart mener jeg, at og i begge sætninger angiver en sideordnethed mellem to navnemåder, således at det rent grammatisk burde hedde ...*nedsætte... og medføre*, ligeledes ...*beskadige... og nedsætte*.

Også indholdsmæssigt finder jeg formuleringen tvivlsom, idet jeg i

begge sætninger opfatter *kan* som udtryk for en mulighed – en risiko, noget, der ikke nødvendigvis sker, men altså netop *kan* ske, hvorimod det følgende *verbum* – her *medfører* og *nedsætter* – i *nutid* indikerer en absolut sikker konsekvens. Det er noget, der efter min mening halter både grammatisk og derved betydningsmæssigt.

Hvad mener Brevkassen?

Karen Madsen Petersen

Grindsted

! Brevkassen mener at din analyse af teksterne er fuldstændig korrekt. Fabrikanten udtrykker sig klart og tydeligt, men det er usandsynligt at han mener hvad han skriver.

I tilfældet *medfører* kunne man tro at der var tale om en banal stavfejl, en såkaldt r-fejl: *medføre/medfører*,

men den går ikke på *nedsætter*, som klart er en nutidsform.

Sprogligt er der intet at indvende, det det kniber med, er nok forholdet mellem tekst og virkelighed.

EH

mål+mæle

Mål og Mæle

ISSN 0106-567X

REDAKTION:

Carsten Elbro, Erik Hansen, Holger Juul, Jørn Lund, Pernille Frost.

TYPOGRAFISK DESIGN: Henrik Birkvig

SKRIFT: FF Olsen

EKSPEDITION OG PRODUKTION:

Elbro-Tryk

Håndværkervej 10, postboks 3072

6710 Esbjerg V

Giro 747-3494

Telefon 75 15 43 60

E-post: elbro@tiscali.dk

Mål og Mæle udkommer 4 gange om året, og abonnementsprisen er 185,00 kr. pr. årgang. Man kan tegne abonnement ved at skrive eller ringe til Elbro-Tryk. Hertil henvender man sig også om adresseforandring eller fejl ved bladets levering. Eftertryk af tekst og illustrationer er tilladt når kilden angives.

Spørgsmål til læserbrevkassen samt manuskripter til Mål og Mæle sendes til:

Birgit Bjerre Hansen

Inavej 12

3500 Værløse

Eller som elektronisk post til
Carsten Elbro på adressen
ce@cphling.dk

Hjemmeside: www.cphling.dk/Maal+Maele

Yes!

Artiklen yes i Den Danske Ordbog

I bind 6 af Den Danske Ordbog er denne artikels overskrift opslagsord. I artiklen fortælles det at ordet er et udråbsord, at det udtales [*ˈjøs*], og at dets betydning er *ja* eller *ja netop*. Om ordets brug hedder det at det er *alm. i talesprog og gengivelser deraf*, og at det ofte bruges som *udtryk for overraskelse el. glæde*. Det fremgår også af artiklen at ordet hyppigt optræder i forbindelsen *yes, sir*, og der bringes to citater fra ordbogens korpus til illustration af ordet. Det første citat er hentet fra københavnsk talesprog fra 1987, og det lyder: *så går du i skole? - yes, der har jeg gået i lang tid, jo, tre år snart, og nu er det også slut*. I dette citat er ordet synonymt med udråbsordet *ja*. Men det andet citat viser *yes* som udtryk for overraskelse og glæde. Citatet er hentet i *Weekendavisen* i år 2000 og lyder: *[i fodboldkampen] løber målscoreren rundt og råber YES! Jeg gjorde det, samtidig med at alle på holdet omfavner hinanden*. Når ordet anvendes i denne betydning, ledsages det ofte af en karakteristisk bevægelse med højre arm: Højre underarm løftes med knyttet næve, hvorefter underarmen gives et lille energisk ryk bagud. Denne sidste oplysning kan man dog ikke læse i ordbogen, den skal man selv genkalde sig på nethinden.

Det er med tanke på den sidste brug af ordet *yes* at ordet er valgt som overskrift for denne omtale af Den Danske Ordbog, nemlig som udtryk for glæde – ikke overraskelse – over at udgivelsen af Den Danske Ordbog nu er begyndt. Første bind udkom 11. november 2003, andet bind udkommer 16. marts 2004, og de følgende fire bind vil være på gaden i løbet af 2004.

Fakta om Den Danske Ordbog

Den Danske Ordbog er ikke ukendt for *Mål og Mæles* læsere. To gange tidligere har ordbogen været emne for artikler her i tidsskriftet. I 1993 fortalte Henrik Andersson, som har været redaktør på ordbogen i 5½ år, om ordbogsprojektet og om etableringen af dens empiriske grundlag, det 40 millioner ord store elektroniske tekstkorpus. At bygge en ordbog på et så stort tekstkorpus, var ganske nyt i 1991, hvor arbejdet med ordbogen påbegyndtes. Nyt var det også at korpusset sammensattes meget bredt. Det indeholder mange forskellige teksttyper: avistekster, romaner, fjernsyns- og radioudsendelser, folketingsdebatter, debatter i Københavns Borgerrepræsentation, ugeblade, fagblade, reklamer, dagbøger, skolestile, erindringer, lejlighedssange, prædikener, højtalerannonceringer af togfor-

sinkelser på de københavnske S-togsstationer og meget, meget mere. Som det fremgår af denne opremsning, bygger ordbogen således på skriftsprog og på talesprog, på officielt, professionelt sprog beregnet på at læses og høres af mange og på uofficielt, privat sprog frembragt i mere afslappede og familiære sammenhænge, på almensprog og på fagsprog samt på voksnes og unges sprog. Artiklen hed *Mens vi venter på DDO*.

I 1996 beskrev Henrik Andersson hvordan vi i Den Danske Ordbog håndterer balancegangen mellem en normativ og en deskriptiv ordbog. Artiklen hed *Ny ordbog med fejl* og fortæller at vi optager ofte forekommende stavfejl som opslagsord, og beskriver hvordan vi markerer betydninger som ikke alle sprogbrugere er enige om.

Henrik Andersson har således beskrevet to af de særlige træk ved Den Danske Ordbog. I ordbogens kommissorium i den oprindelige plan fra 1989 hedder det at ordbogen skal »dække det nutidige danske sprog til og med 1990. Den skal være en bred almensproglig ordbog, som også medtager de alment brugte fagord. Den skal dække det skrevne sprog og inddrage det talte. Dens sigte skal i almindelighed være at beskrive og vejlede, men når det gælder stavning, skal den angive normen. Den skal rumme oplysninger om ordenes stavning, udtale, betydning og brug, om ordklasse, bøjning og orddannelse, samt om ordenes oprindelse og datering i dansk. Disse oplysninger illu-

streres med et stramt redigeret udvalg af citater«. Denne plan er på indholdssiden stort set fulgt. Der er dog sket visse justeringer undervejs; bl.a. er ordbogen ført så meget op til 2003 som det har været muligt.

I ordbogen kan man altså finde omtrent alle de oplysninger om et ord som kan bringes på artikelform. Ordets ortografi, bøjning og stavning er beskrevet. Hvert ord har en eller flere udførlige betydningsbeskrivelser, i visse tilfælde suppleret med encyklopædiske oplysninger. Der anføres synonyme og i en del tilfælde også antonymer, ligesom der henvises til betydningsbeslægtede ord. Der gøres rede for ords, især verbers, syntaktiske muligheder, og de fleste ord belyses med citater primært hentet fra ordbogens korpus. Der redegøres endelig for orddannelsesmuligheder og for ordenes etymologi. I de to artikler *afsyre* og *cykel*,

afsyre vb.

-r. -de, -t; [-sy'ɔ]

- 1 fjerne gammel maling el. fernis fra en genstand ved at behandle den med base; **SYN** syre af; **ENC** maling og fernis indeholder syre som bestanddel; [NGN afsyrer NGT; især i præet. ptc. brugt som adj.] □ afsyrede møbler
□ [En kiste] som engang bar et 1700-tal, har glemt hvilket. Siden blev den overmalet flere gange, derefter afsyret fagb-kunst88
- 2 (håndv.) behandle nyopført murværk med syre for at løsne mørtelrester; [NGN afsyrer NGT]
AFL SUFF afsyring sb.

som illustrerer denne artikel, kan man se eksempler på de fleste af ordbogens oplysningstyper.

Selvfedhed?

Jeg skrev ovenfor at denne artikels overskrift var valgt for at udtrykke glæde over at Den Danske Ordbog, denne store sprog- og kulturpolitiske manifestation, er begyndt at udkomme. Hvis det var hele sandheden, ville det være udtryk for en utilgivelig selvfedhed (adjektivet *selvfed* kan naturligvis slås op i bind 5 af Den

Danske Ordbog). Men titlen er også valgt for at rejse og forsøge at besvare det spørgsmål som mange under læsningen sikkert allerede har stillet: »Jamen, skal ordet *yes* overhovedet med i Den Danske Ordbog?».

Ja, det skal det. Og det skal ordene *billboard*, *branding*, *browser*, *burnout*, *buzzword*, *chatte*, *coverstory*, *cyberspace*, *downloade* og *dresscode*, som alle er hentet fra det nys udkomne bind 1, også. Ordbogen skal jo, som det fremgår af citatet ovenfor, beskrive det danske sprog som det er, og den skal ikke anlægge puristiske synspunkter ved udvælgelsen af opslagsord. Det er ordenes hyppighed i dansk, kombineret med deres tilpasning til dansk udtale og grammatik der afgør om et ord af engelsk oprindelse skal beskrives i Den Danske Ordbog.

Den lidende sømand

Men det er sandelig ikke kun engelske låneord der er beskrevet i Den Danske Ordbog. Det danske sprog er altid blevet påvirket udefra. Det har optaget fremmed stof og tilpasset det til danske sammenhænge både hvad angår betydning, udtale og grammatik. Vi lægger blot ikke længere mærke til at de gamle låneord i dansk ikke er kernerdanske. De er blevet slidt godt til og har fået odelsret (se Den Danske Ordbog bind 4) i dansk. Tag et ord som *beskøjt*. Ingen der med stor fornøjelse har sunget med på Adolf von der Reckes sang om den stakkels sømand som tærer (dvs. fortærer) beskøjter der glider

cykel sb. fk.

cyklen (el. -en), cykler, cyklerne;

[ˈsyɡəl]

tohjulet køretøj som man driver frem ved at dreje to pedaler rundt med fødderne, og som man styrer vha. et bøjet metalrør der står i forbindelse med forhjulet; jf. tandem

□ *køre på ~, trække (med) en ~, lappe*

en ~ □ *hans cykel er en blå herrecykel*

med hvidt styr og hvide skærme

BallMåløvA87

cykel med hjælpemotor (i lovsprog indtil 1976) = → knallert

trehjulet cykel cykel med tre hjul: ét forhjul og to baghjul · især til børn el. handicappede; SYN *tricykel* □ [*den lille pige*] *cyklede på en trehjulet cykel på havegangen* KBJens92

AFL SUFF cyklisme sb., cyklist sb.,

cykle vb.; SMS cykelanhænger, -dæk,

-forretning, -handler, -hjul, -klub,

-parkering, -styr, -tyveri, -værksted;

→ bud-, → dame-, → herre-, → kondi-, → mo-

tor-, → racer-, → sports-, → vandcykel

HIST fra eng. *cycle*, afkortning af

bicycle 'med to hjul', af bi- 'to' og gr.

kyklos 'ring, kreds'.

beskøjt sb. fk.

-en, -er, -erne; [be'sgøj'd]

tørt, hårdt brød med stor holdbarhed · anvendtes tidligere som en del af sømænds kost; jf tvebak; [især i pl.] □ med [klipfisk og] beskøjter – hårdt bagte kiks – kunne en fiskerflåde klare sig i ugevis på havet BerlT98

HIST fra nederl. *beschuit*, samme oprindelse som *biskuit*.

ned så småt, har vel nogensinde tænkt at ordet *beskøjt* (se illustrationen) ikke skulle med i en ordbog over dansk, men ikke desto mindre er det et lån fra hollandsk ligesom så mange andre lån der vedrører sejlads og søens folk. Når først et ord har vundet hævd, tænker man som almindelig sprogbruger ikke så meget over ordets herkomst og etymologi. At dette er tilfældet, ses af at etymologisk identiske ord kan indlånes flere gange via forskellige sprog. Således er ordet *biskuit*, der er lånt fra fransk, dannet af det samme ordstof som *beskøjt*, nemlig af *bis* 'to gange' og en form af verbet *cuire* 'koge, lave mad, bage'. Og hvem drømmer om at ordet *tvebak*, der er gammelt i de nordiske sprog, oprindelig er lånt fra middelnedertysk og gjort af det samme stof som *beskøjt* og *biskuit*, nemlig af talordet *to* og en form af verbet *bage*. Det tidligst indlånte ord, *tvebak*, har altså fået konkurrence først af det hollandske ord *beskøjt*, der kom til landet sammen med søfartsord som *bramsejl*, *bras*, *dræg*, *dæk* og *dørk* for nu

blot at nævne nogle stykker fra bind 1. Siden var det det franske *biskuit* (se illustrationen) der tog kampen op om plads i dansk. Ordene eksisterer side om side, med hver sit betydningsindhold, og er et lillebitte eksempel på hvordan dansk gennem tiderne har optaget ord fra andre sprogområder i sig uden at det danske sprog af den grund har været truet.

Sprogpolitik

Før jeg forsøger at svare endeligt på spørgsmålet om betimeligheden af at medtage ordet *yes* i ordbogen og argumentere for redaktionens beslutning, vil jeg vende mig til ordet *sprogpolitik*. Ordet var for få år siden sjældent i dansk. Nu er det højaktuelt, og det er medtaget i Den Danske Ordbog med betydningsbeskrivelsen 'planlægning og bestræbelser i en nation, en branche, en institution el. en virksomhed der går ud på at styre ét el. flere sprog i forhold til andre

biskuit sb. fk. – uofficiel, men meget alm. stavemåde: *biscuit*

bet. 1: -ten, -ter el. (uofficielt) -s, -terne;

bet. 2: -ten el. -en el. -'en, -ter el. -er el.

-er, -terne el. -erne el. -'erne; bet. 1:

[bi'sgvid], bet. 2: [bi'sgvid]

1 fabriksfremstillet småkage el. kiks der evt. er overtrukket med chokolade el. lagt sammen med fyld (sj.)

2 porcelæn uden glasur (sj.)

HIST fra fr. *biscuit* egl. 'to gange kogt (bagt)', af *bis* 'to gange' og perf. ptc. af *cuire* 'koge, lave mad, bage'; jf. *tvebak*.

sprog, vedligeholde og udvikle sproget el. fremme en korrekt el. anbefalet brug af sproget'. For kort tid siden udkom *Sprog på spil – et udspil til en dansk sprogpolitik*. Skriftet er resultatet af overvejelser som et udvalg nedsat af Kulturministeriet har gjort sig om målsætninger for og konkrete initiativer til en plan for styrkelse af det danske sprog. Udvalget tager udgangspunkt i en række forhold vedrørende det danske sprog. Et af disse forhold beskrives således: 'Det er mindre væsentligt at følge indvandringen af engelske låneord end at holde øje med de sprogbrugssituationer og domæner, der kan overgå fra at være dansksprogede til at blive engelsksprogede' (*Sprog på spil*, s. 10).

Ordbogsarbejdes sprogpolitiske betydning

De fleste sprogfolk er enige med Kulturministeriets udvalg i dette udsagn. Det er ikke et nok så massivt indlån af ord fra andre sprog der kan rokke ved det danske sprogs status som et fuldgældigt sprog. Men ikke desto mindre mener jeg at en meget central sprogpolitisk opgave er at følge og beskrive det danske sprogs udvikling også med hensyn til ordforråd. Det er vigtigt at få beskrevet de nye ord, få registreret deres udtale, deres bøjning, betydning og syntaktiske muligheder, få dem lyst i kuld og køn så at sige (dette udtryk kan også slås op i Den Danske Ordbog), uanset om de kommer fra engelsk, tyrkisk, urdu eller svensk. De indlån-

te ord er kommet for at blive, de er en del af danskernes sprog, og derfor skal de beskrives i Den Danske Ordbog, der som sin opgave har at beskrive sproget som det er, som det bruges af danskerne. Fremlæggelsen af det danske sprog i artikelform i Den Danske Ordbog beskriver ordernes tankemæssige indhold og deres formelle muligheder i sproget og giver os derved et redskab til at udtrykke os godt og klart. Værsgo, ordbogen med dens 100.000 opslagsord er til fri afbenyttelse. Den koster 3000 kr. Det er kun 3 øre pr. opslagsord!

*Ebba Hjorth (f. 1946
ledende redaktør*

Sprogpolitik

»Sprog på spil« er titlen på Kulturministeriets oplæg om sprogpolitik i Danmark. I oplægget, der er udarbejdet af en arbejdsgruppe hvori jeg har siddet, gives en række anbefalinger hvoraf de vigtigste skal fremlægges her:

I førskolealderen handler det om at give børnene gode rammer for samtale, fortælling, oplæsning og sang, snarere end om formaliseret sprogtræning, og i folkeskolen ligger ansvaret for børnenes sprogudvikling i alle fag, hvorfor det anbefales at lærerne arbejder bedre sammen om det. I gymnasiet bør arbejdet med sprog styrkes og der bør arbejdes med den indbyrdes sprogforståelse i Norden.

I de videregående uddannelser anbefales parallelsproglighed; det betyder at formidlingen af videnskabelige resultater på dansk styrkes, at der gives tilbud om professionel oversættelse, at dansk bliver hovedsprog i undervisningen, at der arbejdes med dansk terminologi på alle områder.

I aviser og elektroniske medier bør der arbejdes mere med sprogkritik og diskussion af sprogbrug, og der bør udvikles lødige dansksprogede medieprodukter for børn og unge.

Dansk litteratur bør have mulighed for at blive præsenteret internationalt, bibliotekerne bør fortsat give alle mulighed for at læse dansk litte-

ratur, og dansksprogede filmproduktioner bør styrkes.

Alle offentlige instanser bør have en sprogpolitik der søger at reducere de sproglige barrierer der måtte være i kommunikationen med borgerne.

Erhvervsvirksomheder bør informere om ansættelsesvilkår på dansk, og have hjemmesider på både engelsk og dansk.

Arbejdsgruppen anbefaler at der udvikles sprogteknologiske værktøjer til gavn for borgere og virksomheder.

Det anbefales at dansk bevares som officielt sprog i EU, og at retsregler formidles på dansk.

Et par kommentarer og indvendinger mod dette oplæg skal diskuteres i det følgende.

Skal Danmark have en sprogpolitik?

Hvis man forestiller sig en dansk sproglov som dem i Frankrig og Polen, er der næppe nogen der går ind for at gennemføre noget sådant i Danmark. Forbud og regler om hvad man må og ikke må, opfordrer kun alle til at være deres broders vogter, og det får man ikke bedre samfundsliv af, endsige et bedre sprog. Den nu afblæste debat om de to kommasystemer viser kun dette alt for tydeligt. Problemet med den slags love er at samfundet ikke

kan håndhæve dem – og det er ikke umagen værd at forsøge på det.

Men sprogpolitik kan jo være andet end forbud og regler. Sprogpolitik kan også være at kulturministeriet koordinerer alle de reguleringer af sprogforhold der allerede findes. I rapportens anbefalinger foreslår vi at man overalt hvor man tager stilling til sprogforholdene, indfører parallelsproglighed, fx på universiteterne, i erhvervslivet, kulturlivet og medierne. Nogle steder er det helt gratis, og kan gennemføres uden omkostninger, fx ved bekendtgørelser om indholdet af skolens fag og om kriterier for den støtte der alligevel gives til dansk litteratur. Andre steder kræver det langsigtet og samfundsmæssig ansvarlig prioritering af ressourcer, fx for sprogforholdene på universiteterne og i erhvervslivet. Atter andre steder foreslår arbejdsgruppen at der bruges samfundsmæssige ressourcer på at undersøge og eventuelt regulere sprogforholdene, fx ved at vi undersøger effektiviteten af kommunikationen på et fremmedsprog på danske arbejdspladser, eller ved at vi fremmer opbygningen af sprogteknologiske hjælpemidler som talesyntesemaskiner og oversættelsesmaskiner, som på lang sigt vil være en meget indbringende investering. Vi foreslår altså ikke en lov om at man i Danmark taler dansk, men at man i samfundet træffer de beslutninger som alligevel skal træffes, med en samlet sprogpolitisk målsætning i baghovedet. Det kan vel gennemføres.

Har vi overhovedet et reelt sprogproblem der kræver en sprogpolitik?

Nogle har tvivlet på om vi i Danmark overhovedet har et kommunikationsproblem som kræver en sproglig løsning. Det har vi. Det reelle kommunikationsproblem, som ikke er akut, men som vil komme hvis universiteterne gennemfører deres planer, og som vil være skadeligt for det danske samfund er følgende: Uddannede dyrlæger vil ikke kunne tale om dyrenes sundhed med de landmænd som de har fået deres uddannelse til at være konsulenter for; biologilærere kan ikke forklare biologien for de gymnasieelever som de skal undervise, og ingeniørerne kan ikke tale med dem som skal arbejde med at bygge broen – for disse universitetsuddannede ved ikke hvad tingene hedder på dansk; de har kun lært hvad det hedder på engelsk. For at undgå dette foreslår arbejdsgruppen parallelsproglighed, dvs. at alle de akademisk uddannede kender deres fag fuldt ud, både på engelsk og på dansk.

Mere og mere undervisning på universiteterne holdes i dag på engelsk – målet er nogen steder at al undervisning foregår på engelsk. Begrundelsen herfor er at mange fakulteter har oplevet faldende studenteroptag og derfor er afhængige af at kunne tiltrække udenlandske studerende for at kunne overleve. Lektor ved Syddansk Universitet Hans Jørgen Ladegaard skriver i en kronik i Politiken: »Universiteterne får ikke, som mange andre uddannelsesinstitutioner, penge for, hvor mange studerende de undervi-

ser, men kun for, hvor mange der består eksamen. Det betyder, at der ikke er ressourcer til den parallelsproglighed, som rapporten anbefaler. På det fagområde, jeg har med at gøre på Syddansk Universitet, er det vanskeligt at finde kurser nok på engelsk, som de internationale studerende (som hvert år indbringer universitetet nødvendige beløb) kan følge, så hos os ville det være fatalt, hvis undervisningsudbuddet på engelsk blev begrænset.«

Dette argument er helt ude af proportion. Der går 75.000 studenter på de humanistiske fag på SDU; af dem er 172 udenlandske studerende, og de betaler slet ikke det som det koster at betjene dem. Skulle alle de 98% danske studerende, for at universiteterne kan indtjene disse helt marginale beløb, have forringet deres uddannelser betydeligt ved at undervisningen gennemføres på engelsk? Danske universiteter opretholder jo ikke uddannelser i medicin og veterinærvidenskab for at der skal være læger nok i Norge og Sverige, eller for at der skal være dyrlæger nok i Tyskland. De danske universiteter skal betjene det danske samfund.

Ladegaards løsningsforslag er helt absurd. Hvis danske studenter falder fra studiet, eller dumper til eksamen, skal man så indforskrive nogle udenlandske studenter til at fylde holdene op? Nej, fakulteternes økonomiske problemer skal løses ved at undervisningen gøres bedre, ved at bevillingsbeløbene per bestået eksamen gøres realistiske, og ved at omfanget af kandidatproduktionen på de enkelte fag

på langt sigt reguleres efter samfundets behov, og ikke efter en studenterårgangs modestyrede interesser. Hvis der ikke er brug for kandidater i engelsk fra Syddansk Universitet, bør studiet nedlægges, og ikke opretholdes ved hjælp af udenlandske studerende.

Kræver globaliseringen at vi går over til engelsk?

Globalisering kræver selvfølgelig internationalisering af universiteterne – som dog altid har været meget mere internationale end andre sektorer i samfundet. Forskning har lige så længe den er foregået, været international med internationale hjælpesprog som latin, fransk, tysk, engelsk – og det skal det blive ved med. Derfor skal danske studerende blive bedre til engelsk, men også til tysk og fransk.

Studentrudveksling er også en god ting, og derfor skal danske universiteter selvfølgelig også udbyde undervisning på engelsk som udenlandske studerende kan følge, men det skal ikke nødvendigvis ske i større omfang end danske studerende får undervisning på udenlandske universiteter. Der er tale om udveksling, ikke om et marked med konkurrence på billig universitetsundervisning. Den internationale konkurrence der skal være mellem universiteterne, gælder udelukkende kvaliteten af forskningen og det faglige niveau af undervisningen – ikke antallet af studerende.

Argumentet om at universiteterne ikke har råd til parallelsproglighed, er ganske simpelt underlødigt i en debat

om sprogpolitik. Universiteterne i Danmark er ikke virksomheder der skal klare sig i den økonomiske konkurrence på et verdensmarked. Universiteterne er offentligt finansierede institutioner der, selvfølgelig økonomisk og effektivt, skal betjene det danske samfund som universiteter, og de skal ikke prøve på at være profit-skabende virksomheder. Universiteter skal være autonome, dvs. uafhængige af andre interesser end ønsket om at søge og udbrede sandheden. Parallelsproglighed betyder i denne sammenhæng at universiteterne kan tjene som forbindelsesled mellem den internationale forskning på højeste videnskabelige niveau og det danske samfunds både private og offentlige interesser. Hvis der ikke undervises på dansk på danske universiteter, mister de en stor del af deres funktion, og vi kunne klare os med universiteterne i udlandet.

Publicerer danske humanistiske forskere for lidt på engelsk?

Det siges at det store problem ikke er at de tekniske, naturvidenskabelige og sundhedsvidenskabelige forskere næsten kun publicerer på engelsk, men at humanistiske forskere næsten kun publicerer på dansk, for så kan kun de forskere som kan læse dansk, få adgang til deres resultater. Det er en underlig tankegang. En lektor i engelsk på et dansk universitet er ikke først og fremmest ansat til at bringe ny viden om engelsk sprog og litteratur videre til det engelske, det amerikanske og øvrige internationale forskersamfund. En dansk lektor i en-

gelsk får i princippet sin løn af den danske stat for at finde og viderebringe viden om engelsk sprog og litteratur til det danske samfund. Det sker dels gennem undervisningen af danske studenter som efter eksamen skal udfylde deres opgaver i det danske samfund, dels gennem publiceringen af forskningsresultaterne i den offentlige danske debat.

Humanistiske og samfundsvidenskabelige forskningsresultater har ikke nogen værdi hvis de ikke publiceres. Værdien af humanistisk og samfundsvidenskabelig forskning består i berigelse af det danske kulturliv og politiske liv. Man kan ikke – som med tekniske og sundhedsvidenskabelige forskningsresultater – umiddelbart omsætte dem til produkter som man kan tjene penge på. Publicering af humanistiske og samfundsvidenskabelige forskningsresultater sker altså ikke først og fremmest for at de kan blive efterprøvet af (det internationale) forskersamfund – sådan som man med en vis ret kan sige at publiceringen af naturvidenskabelige forskningsresultater gør. Humanistiske og samfundsvidenskabelige forskningsresultater offentliggøres for at de overhovedet skal realisere deres værdi. Derfor skal humanistiske forskningsresultater, fx om sprogholdninger eller om tolkningen af Shakespeares dramaer, offentliggøres for overhovedet at have værdi, og det skal selvfølgelig først og fremmest ske på dansk. Og for at de kan indgå i den internationale videnskabelige diskussion, skal de også offentliggøres på engelsk. Det er det der hedder paral-

lelsproglighed. Og det skal man ikke lovgive om. Det skal staten lave økonomiske rammer for. Der skal oversættes både fra dansk til udenlandsk og fra udenlandsk til dansk, og forskerne skal blive bedre til at udtrykke sig – på udenlandsk – og på dansk.

Mister danskere deres identitet når dansk mister et sprogligt domæne?

Arbejdsgruppen siger at det ikke er godt for den danske identitet hvis der er så væsentlige domæner som viden-skab, teknik og erhvervsliv hvor vi ikke kan udtrykke os på dansk. Vi bliver dobbelt halve mennesker, i stedet for hele mennesker, hvis vi skal tænke og udtrykke os på dansk på praktiske, politiske og følelsesmæssige områder, men på engelsk på videnskabelige tekniske områder. Domænetab betyder at der er områder hvor man ikke har noget dansk sprog til at udtrykke sig i. Hvis vigtige samfundsmæssige områder bliver sådanne domæner som vi taber, så bliver vi mennesker med en splittet identitet. Det er det vi foreslår at vi forhindrer med parallel-sproglighed. Danskere må kunne klare sig på deres modersmål på alle livets og samfundets områder for at blive hele mennesker. (Og det gælder for øvrigt også for danskere med et andet modersmål end dansk.)

Mange virksomheder har allerede indført parallelsproglighed, og de bruger mange ressourcer på at finde den optimale løsning på de sproglige forhold. Og det er netop det arbejdsgruppen roser dem for og anbefaler. Vi anbefaler ikke at virksomheder skal gå

over til dansk som koncernsprog. Vi anbefaler ikke at man skal skære ned på brugen af engelsk hvor engelsk er nyttigt og nødvendigt. Men arbejdsgruppen foreslår at det undersøges hvordan det påvirker menneskers arbejdsliv og trivsel at have et andet sprog end modersmålet som arbejds-sprog. Problemet er her at mange kommer til at sige det de kan, og ikke det de vil. De bliver derved ikke nær så effektive som de kunne være, de opnår ikke det de ønsker i en forhandling, og der sker mange misforståelser i den interne kommunikation i en organisation. Er det ikke en stor omkostning både for den enkelte og for samfundet? Det undgår man på danske arbejdspladser hvis alt kan siges både på engelsk og dansk: parallel-sproglighed.

Hvordan skal tosprogede elever undervises i skolen?

Arbejdsgruppen skriver at den »på den afmålte tid og med sin faglige sammensætning ikke har set sig i stand til på tilstrækkeligt kvalificeret fagligt grundlag at fremsætte egentlige anbefalinger om problemstillingen og derfor foreslår at området fortsat følges opmærksomt.« Der er ikke i udvalget nogen tanker om at samfundet skal regulere hvilket sprog der tales i familier med anden etnisk baggrund. Det der kan være interessant, er at undersøge hvordan de 10% af eleverne i de danske skoler som har et andet modersmål end dansk og dansk som andetsprog, bedst lærer både dansk og andre fag, så de kan indgå som fuldgyltige (nyttige og

myndige) borgere i det danske samfund.

I december 2003 diskuterede EU-parlamentet en rapport fra EU's Center for Observation af Racisme og Fremmedhad (EUMC) hvori den danske regering kritiseres for at have afskaffet den lov der sikrer børn fra ikke-EU-lande gratis undervisning i deres modersmål. Om dette udtaler undervisningsminister Ulla Tørnes (uden at hun har set rapporten): »Det er ikke entydigt bevist, at modersmålsundervisningen fører til bedre integration. Jeg mener, at det er folkeskolens opgave at lære børn dansk«.

Det har Ulla Tørnes sagt mange gange, og det er antagelig derfor at der ikke står noget i »Sprog på spil« om undervisning i minoritetssprog i den danske skole. Men man kan undre sig over hvor undervisningsministeren har sine oplysninger fra, for internationale (især amerikanske og canadiske) undersøgelser har helt entydigt påvist at undervisning i minoritetssprog i folkeskolens klassetrin styrker de fremmedsprogede elevers færdigheder, ikke blot i deres eget sprog, men også i majoritetssproget (hos os: dansk) og i matematik, orienteringsfag og naturfag.

Modersmålsundervisningens nytte

En af disse undersøgelser er meget stor (man fulgte 700.000 fremmedsprogede elever over hele USA i hele deres 11-årige skoleforløb), og i konklusionen skriver forfatterne (W. P. Thomas og V. Collier) at minoritetssprogstalende elever der kun får et

Henvisninger

Kulturministeriets oplæg *Sprog på spil* kan findes på:
<http://www.kum.dk>

Rapporten fra EUMC kan findes på:
<http://eumc.eu.int/eumc/index.php>

Wayne P. Thomas and Virginia Collier 1997: *School Effectiveness for Language Minority Students*, National Clearinghouse for Biligual Education. Artiklen kan findes på:
<http://www.ncbe.gwu.edu/>

Wayne P. Thomas and Virginia Collier 2001: *A National Study of School Effectiveness for Language Minority Students' Long-Term Academic Achievement*. Bogen kan findes på:
http://www.crede.ucsc.edu/research/llaa/1.1_final.html

par års hjælpeundervisning i majoritetssproget og dernæst sluses ind i de almindelige klasser, klarer sig væsentligt dårligere end de etsprogede majoritetssprogstalende børn i alle fag. Minoritetssprogstalende børn der ud over undervisning i majoritetssproget også får undervisning i deres modersmål og lærer at læse på dette sprog igennem 4 år, klarer sig bedre end dem uden modersmålsundervisning, men ikke så godt som majoritetsbørnene. De minoritetssprogstalende børn som både får undervisning i majoritetssproget og i deres modersmål, og som får 50% af deres undervisning i andre fag på deres moders-

mål, (langsomt nedtrappet) gennem 6 år, klarer sig, ikke blot bedre end de andre fremmedsprogede elever, men de klarer sig også klart bedre end de etskrogede majoritetssprogstalende børn i fag som matematik, orienteringsfag og naturfag. Det er altså en fordel at være fuldt og helt tosproget frem for etskroget.

De fremmedsprogede børn der - som i Danmark - udsættes for det man kan kalde subtraktiv majoritets-sprogsundervisning, dvs. undervisning der sigter på at lære de fremmedsprogede børn majoritetssproget ved at modarbejde deres modersmål, mister ganske simpelt ca. to års undervisning fordi de ikke er gode nok på majoritetssproget til at kunne få udbytte af undervisning på dette sprog. Man kan sige at de bliver dobbelt halvsprogede: de har to sprog, men de kan ikke nogen af dem på et alderssvarende niveau, og de lærer det aldrig. De fremmedsprogede børn der - som visse steder i USA og Canada - fra første klasse modtager additiv undervisning, dvs. undervisning hvor halvdelen af al undervisning gives på modersmålet og halvdelen på majoritetssproget, ender med at blive ægte tosprogede, og det er en stor gevinst både for den enkelte elev og for samfundet. Sådanne børn er en væsentlig ressource for samfundet. Omvendt er de børn der ikke lærer matematik fordi de ikke kan følge med på majoritetssproget et problem for samfundet.

Det vil derfor være den eneste rationelle løsning på problemet om hvordan folkeskolen bedst integrerer

de fremmedsprogede elever i det danske samfund, at de får undervisning ikke blot i deres modersmål, men også på deres modersmål op til 6. klasse. Når Ulla Tørnes (og hendes rådgivere) lader som om hun ikke kender disse massive og helt entydige resultater af forskningen, må det være styret af ideologi snarere end af rationalitet. Det foreslås derfor at området følges opmærksomt.

*Ole Tøgeby (f. 1947),
professor i nordiske sprog,
Aarhus Universitet*

Endret dødsmentalitet reflektert i dødsannonser

Jeg har studert kunngjøringer av død i norske dødsannonser gjennom hele 1900-tallet og sammenlignet den dødsmentaliteten de uttrykker, med tilsvarende studier over hele Europa og i Nord-Amerika.

Det var en studentoppgave i nordisk språk og litteratur ved Universitetet i Oslo i 1990 som først gjorde meg oppmerksom på det forholdet at verbet *dø* synes å bli erstattet stadig mer i norske dødsannonser av forskjellige andre verb og verbaluttrykk sist på 1900-tallet. Det fikk jeg lyst til å se nærmere på, og da jeg hadde forskningstermin i 1999, riktignok med andre språkvitenskapelige tema på programmet, tillot jeg meg å bruke litt tid på det jeg trodde skulle ende med en artikkel om verbalfrasen i norske dødsannonser gjennom 1900-tallet. Det ble noe helt annet: en bok (*Quando corpus morietur*. Oslo: Novus forlag 2000) og en tematisk grensekryssing til fag jeg både var og er mer eller mindre amatør i. Min nordisk språkvitenskapelige inngang til temaet har jeg kunnet supplere med kunnskap og synspunkter fra (religions-)sosiologi og teologi, folkloristikk og sosialantropologi, psykologi og psykiatri, litteratur- og medievitenskap.

Døden som tema

Om dødsannonse-studier er ytterst få og tematisk avgrenset i norsk og nordisk sammenheng, er de mange og til dels omfattende lenger sør i Europa, både i form av artikler og bøker, inkludert flere doktoravhandlinger. I det hele tatt synes døden å være tematisert langt mer, og mer variert, i det offentlige ordsiftet og i akademisk virksomhet i tradisjonelt katolsk-dominerte områder enn i tradisjonelt protestantisk-dominerte. Det sier kanskje noe om hvor ulikt viktig døden anses for å være i den enkeltes og samfunnets liv og innretning? Ved universitetet i Louvain-la-Neuve (Belgia) har det f.eks. vært tema for et medievitenskapelig fagmiljø siden tidlig på 1980-tallet og avstedkommet en serie avhandlinger om språklige uttrykk for død hvert år fra da av, og ved Québec-universitetets avdeling i Montréal (Canada) er det et tverrfaglig forskningssenter for studium av død som trekker til seg studenter og forskere fra ulike fagfelt, med undervisningstilbud på alt fra få-studiepoengsnivå til doktorgradsnivå. Så viktig som døden er i våre liv, burde vi òg trolig tenke på å sette den mer sentralt på sakskartet, både i vitenskapelig sammenheng og i skole og utdanning på alle nivå. Den alminnelige reaksjonen på min bok etter at den kom

ut, er da også at døden er et tema mange tenker på, men ikke finner anledning til å snakke om i det daglige. Jeg har måttet delta i mange radio- og fjernsynsprogram, og jeg har vært invitert som foredragsholder til etterutdanning for prester så vel som for allmennheten. For allmennheten har jeg talt til fulle møtesaler i beste fjernsynstid. Det er opplagt, iallfall i Norge, et stort behov for å få belyst og å samtale om døden på en seriøs måte.

Ikke minst er jeg opptatt av at døden, så viktig som den er i alles liv, blir tema i større grad i vårt samfunns undervisning og kunnskapsproduksjon. Det mener jeg er desto viktigere som både skole og forskning i nyere tid er blitt stadig mer tilrettelagt som produktivitetstiltak for økonomiske og materielle formål på bekostning av hensyn til allmennmenneskelig dannelse og livskvalitet. Marginaliseringen og iscenesettingen av døden i vårt samtidssamfunn skyldes uten tvil i stor grad at den er u- eller motproduktiv for økonomiske formål. Etter mitt syn bør døden gjeninnsettes helt i sentrum av vår oppmerksomhet, fordi den er en kjernefaktor i alles liv, og fordi et usminket og fortrøstningsfullt forhold til den er en forutsetning for et godt liv, inkludert den enkeltes ordning av sine livsverdier. Når døden ikke lenger er noe den enkelte stiller overfor i unge år og beskjeftigelsen med den ikke er gjenstand for livsintegreert initiering, er det i første rekke skolen som har ansvar for å gi den dens rette plass i våre barns og unges

liv. Og det bør, slik jeg ser det, ikke skje bare når døden bryter seg inn i elevenes hverdag i form av ulykker og andre plutselige dødsfall, og da møtt med krisepsykiatrisk terapi, men uddramatisk og saklig, så å si mens sønnen ennå skinner i deres liv, så de unge kan hjelpes til å sette sine gleder og sorger, planer og drømmer i perspektiv, til å se livets grunnleggende dimensjoner, ja, til å undre seg og grunne over tilværelsens ubegripeligheter og mysterier. For det formålet kan iakttagelse av dødsannonser være en glimrende inngang til temaet. Elevene kan samle inn annonser og sammenligne deres symbol- og ordbruk og alle de opplysningene de ellers inneholder. Og samtalen om det de finner, vil måtte trekke inn kunnskap og refleksjon fra flere av skolens fag og fra de unges hele livserfaring. Slik kan samtalen om døden i våre liv bli helhetsskapende og livsbyggende, ikke sjokkpreget og terapikrevende. Og forskningsfrukter kan gi næring til den. Jeg håper det aktuelle arbeidet mitt kan fungere også slik.

Annonser fra 1901 til 1999

Mitt primærmateriale er 2600 forskjellige dødsannonser fra fem Oslo-aviser med riksspredning og med ulik sosial og livssynsmessig leserkrets (*Aftenposten*, *Dagbladet*, *Arbeiderbladet*, *Nationen*, *Vårt Land*) i 1901, 1920, 1940, 1960, 1980 og 1999, hundre tilfeldig valgte fra hver av dem på hvert tidspunkt (fra og med 1920 resp. 1960 for de to siste avisene). På grunnlag av de verbene, verbalpartiklene og

verbaltilleggene (adverbialer, predikativer og objekter) som annonsene kunngjør enkeltpersoners død med, er det mulig å se et skifte i de etterlattes holdning til døden fra cirka midten av 1900-tallet av, dvs. om lag samtidig med at døden og dødsomsorgen for alvor flyttes ut av hjemmet og profesjonaliseres i institusjoner. Ordet *dø*, i regelen som verb, stundom som adjektiv (*død*) og substantiv (*død*), som inntil da hadde dominert med en bruksfrekvens på over 90 %, begynner etter hvert å vike for ulike andre verb, om trent et dusin forskjellige, som i overveiende grad har eufemistisk (for-skjønnende) karakter. Den tiltagende eufemismen i verb-/verbalbruken går dessuten sammen med en adverbialbruk som gjenspeiler privatisering og til dels sentimentalisering av døden i økende grad. Til sammen må en kunne si at endringene i annonsenes språkbruk i dødskunngjøringer gjennom siste del av 1900-tallet viser en stadig sterkere tendens til det reli-

Dødsfald

Gud, som bød Livet med sit almægtige Bliv, havde ogsaa af sin urandsagelige Viisdom besluttet: at min Mand Oberst-Lieutenant Hans Hoel skulde ende sin jordiske Bane i Dag, da han efter 2de Dages Sygeleie ved en rolig Død blev hjemkaldet til de Udvalgtes himmelske Arvedeel, i sit Alders 80de og vores Ægteskabs 37te Aar. – Dette for mig og 4 Børn smertelige Tab giver jeg mig den Ære herved at kommunikere den Afdødes og mine Slægtninge og Venner, hvis ømme Deeltagelse jeg, uden skriftlig Condolence, er overbeviist om. – Algodheds Gud! mit Hjertes Sukke er for dit Ansigt, Du gav, Du tog, dit allerhelligste Navn være lovet, og Du styrke og lede mig ved din Faderhaand til at gjenforenes med den Afdøde der, hvor vi ikke mere skal adskildes.

Steenstad Gaard pr. Skien, den 8de Mai 1820.

Pouline sal. Hoels,
født Bloch.

Den Norske Rigestidende No. 42, Fredag den 26de Maj 1820

gionspsykologer har karakterisert som et blikk til siden for å unngå psykisk utilpasshet. Generelt dreier det seg om en gradvis svekkelse av dødsrealisme og av religiøs fortrøstning overfor døden og et skifte av fokus fra den døde til de(n) etterlatte. Det siste kan gi annonsene karakter av å være kunngjøring av de etterlattes sorg mer enn av den avdødes død. Det gjelder mest i annonser som står i kulturradikale aviser som *Arbeiderbladet* og *Dagbladet*; den (lav-)kristne avisen *Vårt*

Land er imidlertid gjenstridig i denne sammenhengen og opprettholder stor grad av både dødsrealisme og religiøs fortrøstning, skjønt med tegn til å følge etter den allmenne utviklingen mot slutten av det gamle hundreåret. Likevel opprettholder norske dødsannonser tradisjonell dødsrealisme ved tusenårsskiftet mer enn tilfellet er i andre deler av det protestantisk-dominerte Europa og Amerika gjennom utilslørt bruk av det verdinøytrale ordet *dø(d)* i et flertall av dødsannonser.

Fra *død(e)* til *sovnet inn*

Det sier seg selv at jeg i en liten artikkel som denne bare kan antyde ørlite grann av alt det en tettskrevet bok på over 200 sider rommer. Jeg må blant annet la kulturhistoriske, teologiske og samtidspolitiske overveielser ligge, skjønt de har stor interesse når dødsannonseens form skal forstås i sine sammenhenger. Om dem og mye annet viser jeg til boken.

De norske dødsannonser, som har tradisjon tilbake til slutten av 1700-tallet, har pleid å være svært nøkterne, uten merkbar forskjell på avdødes samfunnsstatus: «NN døde (eldre: avgikk/er avgått ved døden) i går/dato.» De fleste er fortsatt slik. Men etter midten av 1900-tallet har stadig flere villet unngå å bruke ordet *dø(d)*. De synes det er "for hardt". Så har særlig ett verb kommet til erstatning: *sovne*. Fra ca. 1950 til utgangen av 1900-tallet har bruken av *dø(d)* gått tilbake fra ca. 90 % til ca. 55 % i gjennomsnitt, men særlig i de kultur-

radikale avisene, som sagt. I regionale og lokale aviser opprettholdes tradisjonen i større grad. Verbet *sovne*, som vi finner bare i 2-6 % av annonserne før ca. 1950, har steget til gjennomsnittlig 36-37 % i 1998/99. Og de som annonseres som *sovnet*, er uten unntak *sovnet inn*, som oftest dessuten *stille*. Bruken av dette verbet har ingen hjemmel i grunntekstlig bibelspråk. Det dreier seg altså om en klar eufemisme, desto mer som *stille* ikke har noe reelt grunnlag, verken statistisk eller eksistensielt: Hvem vet hva som rører seg i det indre hos en som i det ytre synes stille? Og motsatt: En urolig kropp trenger ikke fortelle om et urolig indre.

Gått bort

Et alternativ til denne eufemismen er bruk av bevegelsesverb, framfor alt *gå*. Ikke på noe tidspunkt gjennom forrige hundreår har slik verbbruk utgjort mer enn ca. 10 %, og det nådde sin topp midt i hundreåret. Før midten av 1900-tallet ble det imidlertid brukt sammen med adverbialer som pekte hen til bevegelsens mål for avdøde, og da så å si alltid med uttalt religiøs fortrøstning: *NN er gått hjem til Jesus, til en bedre tilværelse, til sin hvile hos Gud* og lignende. I siste del av hundreåret er det forandret. Da er fokuset blitt forskjøvet fra den avdøde til de(n) etterlatte ved at bevegelsesverbene har fått tilleggene (*NN er gått*) *fra meg/oss*. I denne sammenhengen utgjør likevel annonser i eksplisitt kristelige aviser, som *Vårt Land*, et unntak. Der brukes bevegelsesverb

mer enn i andre aviser, og stadig med religiøs fortrøstning i adverbiale uttrykk for hvor avdøde går hen.

Et interessant religionssosiologisk aspekt belyses i de annonsene der det blir uttrykt hvor avdøde har beveget seg hen, ved det at *til Gud* ved begynnelsen av 1900-tallet nesten utelukkende var å finne i byborgerskapets hovedorgan i Oslo, *Aftenposten*, og det med rundt 50 % av alle tilstedsangivelser. Da den kristelige avisen *Vårt Land* ble etablert etter andre verdenskrig, kunne en til å begynne med finne *til Gud* i minst samme omfang der òg. Men etter hvert som *Aftenposten* fikk gradvis mindre preg av å være en bestemt sosial klasses avis i hovedstaden, idet den mer og mer ble hele Oslos fremste lokalavis, begynte *til Gud* å erstattes av *til Jesus*. Samme utvikling ses i andre halvdel av 1900-tallet i *Vårt Land*. I arbeiderklasseorganet *Arbeiderbladet* er det hele tiden *til Jesus* avdøde har gått – om deres død er blitt uttrykt med bevegelsesverb. Rundt 1980 har *til Jesus* overtatt for *til Gud* i det alt vesentlige. Etter 1980 finner vi ikke *til Gud* i det hele tatt i mitt materiale. Da en teologiprofessor påpekte det i en artikkel i 1998 med tittelen «For mye av en for liten Jesus», og han etterlyste bevissthet om den treenige Gud, ble han kraftig imøtegått fra ledere i lavkristelige kretser. Nå viser religionssosiologiske undersøkelser at Norge er det av de nordiske land der tradisjonelle trosforestillinger opprettholdes i størst grad (Sverige minst), men også i Norge sprer en religionsskyhet og

-fremmedhet seg merkbart. Mens det synes å være minst vanskelig for de fleste å ta navnet *Jesus* i sin munn, synes *Gud* å ha blitt vanskeligere og *Kristus* aller vanskeligst.

Forskjellige dødsformer

Om verbbruken skal jeg ikke si mer her, bare legge til at enkelte nye verb er kommet i bruk i forbindelse med annonsering av selvmord. Det var tabu lenge, og er det nok ennå for mange. Men fra og med 1990-tallet har en i Norge kunnet se selvmord annonsert eksplisitt, f.eks. som *NN valgte å forlate oss*. Tidligere var en vanlig antydning om selvmord å finne i annonser som sa at begravelsen hadde funnet sted i stillhet.

En annen type død som ikke ble annonsert før, er fosterdød. Det har en kunnet se i Norge fra og med 1980-tallet. Annonsert fosterdød kan stundom leses inn i den aktuelle samfunnsdebatten om selvbestemt abort.

Hver tredje dødsannonse før ca. 1950 hadde ingen verbalt tillegg. Senere er det blitt uvanligere, bare ca. 5-15 % i 1998-99. Det er med andre ord blitt vanligere å karakterisere dødsfallet. Franske medieforskere har kalt slike tillegg i dødsannonsene "næring til sladder og slarv".

Plutselig, stille, smertefullt

Noen tillegg forteller om dødsfallets forløp: *NN døde plutselig*. *Plutselig* var et uvanlig tillegg, i under 10 % av annonsene, før ca. 1950. Deretter er det blitt mer og mer vanlig, også om mennesker som dør i sine 70- og 80-år.

Døden kan ikke ha vært en integrert del av den dødes eller vedkommendes etterlattes bevissthet når den oppleves som plutselig tilmed i høy alder. Det tradisjonelle kristne ønsket om å bli spart for en brå og uventet død, blekner tydeligvis. Stadig flere nåtidsmenneskers ønske om en rask og smertefri død er paradoksalt når en tenker på den protesten som ligger i bruken av adverbialet *plutselig*: Liksom "alle" vil bli gamle, men "ingen" vil være det, vil stadig flere ha en brå død, skjønt de etterlatte uttrykker det bittert med et ikke-aksepterende *plutselig*.

Tillegget *stille* har jeg alt vært inne på. Beskrivelse av døds-/sykeleiet (... etter et langt og smertefullt sykeleie el. lign.) var vanligere før, særlig så lenge de fant sted i hjemmene, og særlig i arbeiderklasseavisers annonser (fordi smerte og mangelfull behandling var mer påtrengende i arbeiderklassen?). På det meste kunne de forekomme i hver tredje eller fjerde annonse, men etter institusjonaliseringen av de flestes død etter midten av 1900-tallet i knapt 2-3 % av annonsene, noe stigende igjen etter hvert som dødsfall hjemme er blitt vanligere igjen (nesten fasjonabelt i visse kretser).

Dødsårsak, sted, tid

Opplysning om dødsårsak hører til de eldste verbaltilleggene i hele vår europeiske kulturkrets. I Norge er de praktisk talt forsvunnet etter midten av 1900-tallet. I Frankrike, der tilleggsopplysninger er noe ganske nytt, hø-

rer de til de vanlige, og der kan de være svært direkte: *døde under et keisersnitt, ble knust i trafikken, ble revet bort av tobakken o.l.*

Sted og omstendigheter nevnes sjelden etter de vanligste verbene (*dø* og *sovne*), oftere under mer dramatiske eller ekstraordinære omstendigheter (*omkom på skitur i Nordmarka / under Badning i Rhonen ved Gampel i*

D Ø D S F A L L

Vår gode mor, svigermor, mormor, oldemor, søster, svigerinne, tante og venninne

Else Andresen

født 9. januar 1917

døde 22. desember 1998.

Det blir ikke så moro uten deg.

Ellen

Anne

Magne

Jo og Elin, Kaare,

Kristoffer, Per.

Lise, Elisabeth, Trine.

Mari

Nils

Marit

Ann

Nieser, nevør

og venninner.

Bisettes i Vestre krematorium, Nye kapell, torsdag 7. januar kl. 14.30.

Dagsavisen Arbeiderbladet
29. desember 1998

Schweiz / på hjemreise fra Syden). Så lenge det var en sjeldenhet å dø på hospital, var det en vanlig opplysning. Nå som det er uvanlig å dø hjemme, er det det som opplyses.

Avdødes alder og/eller fødselsår og dødstidspunkt opplyser stadig de fleste dødsannonser om. Men i 1900-tallets eldste dødsannonser synes det å ha vært viktigere å oppgi dødstidspunktet nøyaktigere, gjerne i halve timer (*klokken halv fem på eftermiddagen*), stundom tilmed på minuttet. Knytter det an til Bibelens ord om at våre dager er talte? Midt i hundreåret forsvant tidsangivelser i stor grad, men er nå altså kommet mye tilbake, iallfall dødsdagen.

Grafiske symboler

Vi har så altfor lett for å glemme, og for å tro at det i det store og hele har vært slik det er, i mange livssammenhenger. Vi naturliggjør noe som egentlig er et kulturuttrykk. Så òg med den ikke-verbale symbolbruken i dødsannonsene. De fleste norske dødsannonser er i dag utstyrt med symbol øverst i annonsen, i all hovedsak et kors. Men dette korset har ingen lang tradisjon i de fleste dødsannonser i Norge. Et flertall av dødsannonsene i Norge hadde overhodet ikke noe symbol før etter ca. 1950. Korset ble vanlig først deretter. I Sverige var det også slik, men etter et vedtak i avisen *Dagens Nyheter* sist i 1978 er det blitt vanlig i broderlandet der øst å velge hvilket symbol som helst, og innen utgangen av 1900-tallet er det registrert over 1800 for-

skjellige symboler i svenske dødsannonser, de fleste insignier, dvs. figurer som på en eller annen måte uttrykker noe karakteristisk ved den døde (f.eks. et lokomotiv, for avdøde var lokomotivfører; en bestemt fugl, for avdøde likte å se på dem under sine ferier ved sjøen osv.). Så lenge korsbruken var uvanlig, var den opplagt et kristent trosuttrykk, slik den nå er i ferd med å bli igjen i Sverige. I dag er den ikke det i Norge, der korset brukes i nærpå alle dødsannonser i enkelte presseorgan, i to av tre annonser tilmed i de kulturradikale. I en slik sammenheng oppfatter mange korset som et dødssymbol, ikke som uttrykk for noe kristent håp om et liv etter dette. En svensk undersøkelse sist på 1990-tallet viste at hele 2/3 av etterlatte som hadde som fremste ledetråd under utformingen av dødsannonsen, at de ikke skulle ha noe kristent, valgte korset som annonsesymbol. I norske annonser viser et human-etisk livssyn seg i et eget symbol, som etter at det kom i bruk ca. 1980, neppe overstiger 10 % av symbolbruken. Andre ikke-kristne kan også bruke en blomst eller et eget livssynssymbol (f.eks. Davidsstjernen). En fugl blir i det siste derimot like gjerne brukt av statskirkemedlemmer som ikke orker korssymbolet, for også de oppfatter det i økende grad som et rent dødssymbol, men altså som "for hardt". Det må være et tankekors for kirken.

Små fyndord eller vers under dødsannonseteksten forekommer i Norge først på tampen av 1900-tallet, særlig

i dødsannonser som ellers tilkjennegr mangelen på religiøs fortrøstning. De er ennå ikke blitt vanlige på landsbasis, men er det nok i varierende grad lokalt. I Sverige hører slike verstillegg til de fleste dødsannonsers form.

Tidlig i dødsannonseens historie ble dødsfall annonsert uten videre markering midt blant annonsering av fedeverer og skipsanløp. Etter hvert ble dødsannonseene skilt ut med sorte rammer på en egen plass i de fleste aviser. Aviser med få dødsannonser kan imidlertid plassere sine dødsannonser hvor som helst på sine sider.

Jeg kan ikke la være å nevne den kursoritet at det i Norge, som i Frankrike, er slik at de presseorgan som, kulturradikalt (*Dagbladet*, *Le Monde*), taler sterkest for likestilling mellom kjønnene, er de som har størst overvekt av annonser for menns dødsfall.

Sluttord

Endringene i dødsmentalitet, slik de også kommer til uttrykk i de sterkt stereotypiserte dødsannonseene i vår del av verden, må forstås som uttrykk for flere forhold i våre samfunn. Her kan jeg bare antyde noen: Sterk sekularisering har marginalisert folks religiøse fortrøstning. Reformasjonen relegerte død og begravelse til "nødtørftighetens regimenter" i sin alminnelighet; de mest radikale (puritanerne) forbød en stund seremoniell og offentlig uttrykt sorg ved død og begravelse. Privatiseringen av religionen i nyere tid har gjort protestantiske kirker enda utydeligere teologisk i sin tematisering av døden og, iallfall

i den norske statskirken, betont sin sjelesorg ved kiste og grav som terapeutisk virksomhet overfor de etterlatte. Familiestrukturens endring fra storfamilie-nettverk til kjernefamilie-nettverk har gjort den enkelte mer sårbar når noen i den nærmeste kretsen dør. Mennesket blir dessuten mer og mer dyrket som kropp (ungdoms- og helsefiksering), og vi lever i en sivilisasjonsform som synes å ha målrasjonell masseproduksjon og økt forbruk av varer og tjenester som fremste mål og mening. I en slik sammenheng oppfattes død, dødsbevissthet og flere andre sentrale eksistensielle forhold som u- eller motproduktive. Så er de blitt tabuiserte, sminket og forkledde. Det er ikke sunt.

Det er noe galt med et samfunn som ikke lærer sine medlemmer å inkludere døden i sine liv på en livsbyggende måte. Uten en avklart dødsbevissthet er ikke mennesket helt. Burde vi ikke gjøre noe for å rette på det som mangler i så måte i våre samfunn? Jeg har funnet det mulig å nærme meg den oppgaven via mitt eget fag, den nordiske språkvitenskapen. Det er mange andre innganger til temaet. Jeg ønsker leseren lykke til.

Geirr Wiggen (f. 1947)
dr. philos., professor i de nordiske
sprogs didaktikk
ved Universitetet i Oslo

Følelsesord og lydord

Ja og *nej*, hører disse to små ord ikke til de allervigtigste i sproget? Når et barn spørger et andet: »Vil du lege med mig?« kan svaret lyde: »*Ja*« eller »*nej*«. Og sådan er det i talrige situationer, hvor spørgsmålet er, om man vil være med, er indforstået eller vil sige fra. Ægteskab indgås med det lille ord *ja*.

Hvad for en slags ord er *ja* og *nej*?

Slår man op i en ordbog, kaldes de med en dårlig betegnelse for udråbsord, da de langt fra alle råbes ud. Den latinske betegnelse interjektioner er heller ikke rammende, se herom senere. *Ja* og *nej* kan ikke bøjes efter nogen grammatisk regel. Ved en folkeafstemning må man bestemme sig for et af dem og kan ikke komme med et *tja* eller *næh*, der på en måde godt kan siges at udtrykke en særlig følelsesmæssig form for gradbøjning, da *tja* og *næh* repræsenterer et forholdent eller valent *ja* og *nej*. *Niks* går heller ikke an, for det forudsætter en let og spøgefuldstemning, og det er sagen for alvorlig til. Med disse betragtninger er vi allerede et stykke på vej ind i den væmmelige grammatik. De fleste mennesker hader grammatik, skriver Ivar Gjørup i sin bog *Den sjette sans*. Og det er nok rigtigt. Men det er lige så rigtigt, at mange er

optaget af sproget og har en mening om det, sådan som det fremgår af avisernes sprogrubrikker og talrige læserbreve.

Udråbsord er følelsesord

De fleste udråbsord er korte, mange kun på én stavelse. De kan ikke bøjes, men da deres funktion er at udtrykke en personlig fornemmelse, følelse eller reaktion, kommer udtalen af dem til at spille en meget væsentlig rolle. Udråbsordene burde omdøbes til følelsesordene. Hvis der er brug for et fremmedord, kunne man kalde dem emotiver. Nok er de korte som fx *ah* eller *oh*, og alligevel skal der en hel sætning til, hvis man skal forklare, hvad der ligger i dem. De fleste mennesker bider ikke smerten i sig, hvis de bliver stukket af en hveps, men reagerer med et spontant *av*, der betyder »det gør ondt«. Hvis det kun er et puf, man har fået, kan man nøjes med at sige *avs*. Med en fin nuance siges det, at man ikke tager den lille fornemmelse af ubehag alt for alvorligt. Befinder man sig i en situation, hvor man vil skabe opmærksomhed om, at »jeg er her« eller »hør lige efter«, kan det angives med et *pst*, undertiden også bogstaveret *pist*. Jeg kvier mig ved at kalde det et udråbsord, da det altid hviskes.

Bogstaveringsbesværligheder

Et bemærkelsesværdigt træk ved følelsesordene er det forhold, at alfabetet ikke slår til, når en del af dem skal nedfældes skriftligt. Det går let nok med *ah*, som er en lang åben a-lyd med længden markeret ved bogstavet *h*. *Ah* er det centrale ord i en vittighed, vistnok af Storm P. Lægen vil undersøge patientens svælg og siger derfor til ham: »Åbn munden og sig *ah*«. Forundret spørger patienten: »Sådan uden videre?«. Det er straks værre med bogstaveringen, når *prrr* skal udtrykke den læbevibre-ren, der ellers ikke forekommer i det danske sprog, men er en vedtagen skrivemåde for det velkendte signal til en hest om at standse. Ordet kan også bruges i anden sammenhæng som udtryk for fx foragt.

Det bliver ikke bedre, når *hm* skal dække to forskellige lyde: en dyb nasal tone sat an med stemmelæberne, og en ustemt nasal »rømmen sig«. Den første lyd udgør et mildest talt mangetydigt følelsesord, den sidste er mere entydigt advarende.

En sej jyde som Johs. V. Jensen giver ikke så let op over for bogstaveringsproblemet, selv om han har en fornemmelse af at befinde sig i sprogets yderste grænseegne. I bogen »Æstetik og udvikling« fra 1923 skriver han således: »Den gamles følsomhed ... fik ham til atter og atter at ryste på hovedet og sige *ts,ts*, også noget uopskriveligt, en lyd frembragt med tungen imod tænderne, krukken itu, nogen død, stor kalamitet, som sproget ikke magter: *ts, ts*«.

Ts (nu stavet *tsk*) redegør Ordbog over det Danske Sprog endnu mere præcist for, hvad angår udtalen: »i reglen frembragt som smække-, klaskelyd ved, at tungespidsen danner lukke mod de øvre fortænders bagside og ganen, hvorefter den pludselig fjernes og luften lydeligt suges ind«. Det oplyses, at ordet anvendes som udtryk for beklagelse, medfølelse, mismod, ærgrelse og utålmodighed, men bruges også til at sætte en hest i gang eller skynde på den, sådan som det også kan ske ved at sige *hyp*.

Følelseordenes labile betydning

Følelsesordene melder sig ofte spontant som i det følgende tilfælde: I anledning af sin bog *Huset* blev Klaus Rifbjerg – september 2000 – interviewet i radioen af Lene Bredsdorff og fortalte, hvordan han og moderen sad alene hos faderen, der var ved at dø. Pludselig sagde faderen navnet på den kvinde, han havde været gift med for mange år siden, og uvilkårligt udbrød intervieweren: »*Uha!*« Havde faderen ved at nævne navnet på sin tidligere kone røbet mere om sit senere ægteskab, end der kan siges med mange ord? Var det den tanke, som lynhurtigt dukkede op i bevidstheden hos Lene Bredsdorff?

Den særprægede labile betydning, der kendetegner følelsesordene, fremgår allerede tydeligt af ordbogsforklaringen til *ts* (*tsk, tsk*), men det nuanceret svævende viser sig på allersmukkeste måde i det følgende eksempel: Revyvisens stærkeste vir-

kemiddel har vist altid været refrænet, der med de samme ord på overraskende måde kommenterer visens fremadskridende strofer. Meget fint greb Poul Henningsen blandt sprogets små forunderlige ord på kun én stavelse *nå* og gav dermed revykunstneren Liva Weel mulighed for med en enestående fortolkning at demonstrere, hvor stort et følelsesregister, det lille ord spænder over. Det skete med visen »Nå« i revyen *Mars på weekend* (1937). Første strofe lyder:

*Vores livs sejladslads imellem bord og seng,
mad og elskov, hvile, had og sød forsoning
skal det skildres i et ganske kort refræn,
må det gøres med en vekslende betoning.
Det gør vi så.
Hvad skal vi ta?
Det lille nå.*

Og så gjorde Liva det med otte vidt forskellige betoner, der heldigvis er bevaret på en grammofonoptagelse.

Skelnen mellem følelsesord og lydord

Retter man opmærksomheden mod følelsesordene, må man åbne ørerne for, at det danske sprog er lydligt rigere end det er almindeligt at antage. Det bruger noget så eksotisk som klaskelyd i *tsk* og læbesnurren i *pr*. De særprægede lydformer må være en af grundene til en forvirrende sammenblanding med ord af en helt

anden type. Der må skelnes mellem følelses- og lydord. Følelsesordet kan kendes på, at det kan omskrives til en hel sætning. Av betyder det gør ondt. *Pr*: stå stille, hest, eller: hvor er det koldt! Betegnelsen lydord bør forbeholdes de ord, der forsøger at efterligne lyden fra fx naturfænomener som vindens susen, maskinalarm eller fx et menneskeligt nys: *atisch* eller *atjuh*. Derudover findes der også lydord med en rent musikalsk funk-

tion fx *tralala* og *tingelingelater*. Dyr og fugles lyde skulle kunne gengives nogenlunde ens uden hensyn til landegrænser, men det er ikke tilfældet. Danske grise siger *øf*, mens engelske og tyske siger henholdsvis *oink* og *uff*. Geder, lam og får bruger hos os *mæh*, i England *baa*. En dansk and siger *rap-rap*, en fransk nasaliserer *coin-coin*.

Lydopfattelsen er afhængig af det sprog, man taler. I det danske sprog giver de fleste op over for hestes vrinsken, men det er vedtaget, at svalen under sin flugt siger *vittevit*. Selv ting – som fx et ur – kan have lyde som konventionelt er vedtaget. I en vittighed fra besættelsesårene hed det om en berømt tysk general:

*Bornholmeruret går fremad og
siger: tik-tak.
Rommel går tilbage og siger:
tak-tik*

Ordbogskritik

Det er nok værd at holde fast ved Ordbog over det Danske Sprogs defi-

nition på lydord: de er lydefterlignende. Ganske vist svigter ordbogen selv i praksis denne opfattelse, idet begyndelsen på en artikel er affattet sådan: »st, interj. egl. gengivelse af lang, ustemt hvislelyd (ofte ledsaget af læberunding, undertiden afsluttet med tungelukke)«. Derpå angives en række andre stavemåder for det samme ord: *sss, syssh*, som er nok så almindelige. Det bliver derved mere klart, at der er tale om det ord, som angiver tyssen. Når det står under opslaget *st*, kan forklaringen være, at sådan blev det gengivet på engelsk, tysk og fransk, da artiklen blev skrevet. Artiklen, der har betegnet ordet som interjektion, går uden videre over til, at det også kan bruges »som gengivelse af hvislen ved kogning oln« . Men så er det et lydord! Der er tale om homonymer, som hører til hver sin ordklasse. Den store ordbog klassificerer både *æh* og *øh* som udråbsord. Der er nu ikke meget udråb ved dem. *Æh* og *øh* kan heller ikke kaldes for lydefterlignende, for de efterligner ikke noget, men er den langtudtrukne lyd, som kendes fra en talendes forsøg på at vinde tid, mens han leder efter ordene, kort sagt et lydligt ledsagefænomen ved usikker tale, som har fundet en skriftlig markering. Vi er dermed på vej ud af sproget.

Den seneste udgave af Retskrivningsordbogen (2001) har ikke orden i sin registrering, når det overordentlig mangetydige følelsesord *hm* fejlagtigt angives som lydord. Det er derimod forståeligt, at ordbogen i regel-

samlingens § 68 slår fast, at stavning af udråbs- og lydord ligger uden for dens område. Her har vi et af det officielle skriftsprogs frirum for den menneskelige fantasi, og den benytter sig af det, ikke mindst i tegneseriernes svælgen i *bvadr, ups, boi-i-ing* osv.

Følelses- og lydord i grammatikkens historie

Den græske grammatik i oldtiden anerkendte ikke interjektionerne som en del af sproget. De regnedes for alogiske, noget der lå uden for logos. Først med romerne kom de ind i grammatikken, men betragtedes som afbrydende indskud, deraf betegnelsen interjektion. Den berømte grammatiker Donat, hvis *Ars minor* var en af de første bøger, som blev trykt i Danmark, karakteriserede interjektionerne som udtryk for sindsbevægelse (*significans mentis affectum*).

Til grund for inddelingen i ordklasser har man lagt betydning, bøjning og sætningsfunktion. I sin bog *Ordklasserne* (1928) fremlægger romanisten Viggo Brøndal en teori, der udelukkende hviler på betydningen. Fire grundbegreber – substans, relation, kvantitet og kvalitet – kan i vekselende kombinationer og accentuering forklare ordklassesystemet. På den måde træder forskellen mellem fx egennavn og fællesnavn klart frem: *Jens* har kun et genstandselement i sig, *mand* rummer ud over genstandselementet et beskrivende element.

Interjektionerne rummer alle kategorier. Det ses ved, at fx *ak* kan erstattes af et stedord (substans og kvantitet) og et udsagnsord (relation og kvalitet): *han sørger*. Dermed rummer interjektionen alle fire elementer. Ordklassen er udifferentieret, men ikke undefineret. Brøndals afsluttende bemærkninger om interjektionerne lyder: »De er – trods grækerne – af logisk natur, og ikke blot af psykologisk. Dette hindrer imidlertid ikke, at de inden for ordklasserne danner det laveste og mindst differentierede trin, det primitiveste og mest naturbundne element i ethvert sprog. I virkeligheden bør interjektionerne opfattes som selve den undergrund, hvorpå sprogets bygning hviler, og hvorfra det stadig – om end ofte ad skjulte veje – henter nye elementer«. I Brøndals system indgår lydordene som en af flere underafdelinger af interjektionerne.

Følelses- og lydord i skønlitteraturen

At talesproget har flere følelses- og lydord end det mere reflekterede skriftsprog, kan ikke undre. En digter som H. C. Andersen med hans talesprogsnære stil er storforbruger af følelses- og lydord. Han betegner bl.a. på denne måde et stilistisk nybrud. Genialt sætter han hen over forskellen på ordklasserne. Et biord fungerer også som lydord, når lænkehunden i »Snemanden« advarer den stakkels forelskede kuldemand mod at komme ind i varmen: »Der kommer du aldrig ind,« sagde lænkehun-

den, »og kom du til kakkelovnen, så var du væk! væk!«

Den i sin tid berømte H. C. Andersen-fortolker Jacob Texière havde en eminent sans for den særegne stil og kunne med sin oplæsning af »Det er ganske vist« lade en tilhører komme i tvivl, om det var udsagnsord og navneord eller lydord, man hørte, når han snurrede på r'erne i duernes kuren: »Tror, tror hvert evige ord!«

Vennen Edvard Collin har givet et billede af H. C. Andersen som fortæller: »Han sagde ikke: Børnene kom på vognen, og så kørte de, men: Så kom de på vognen, farvel far, farvel mor! Pysken smældede, smæk, smæk, og væk for de, hej vil du gå!«

En så mundtlig udtryksform har digteren alligevel ikke dristet sig til at bringe på papiret.

Følelsesordet *o* eller *oh* findes på de fleste indoeuropæiske sprog. Det optræder meget ofte i lyrikken, hvor det før i tiden tit hørte sammen med den stilistiske figur apostrofen. Trods skiftende stilidealer er det helt op til vore dage blevet opfattet som konventionelt poetisk tilbehør. Et par få eksempler fra 1600-tallet og fremefter:

Arrebo: »O dyr, o ædle dyr, du nydlig ren, du tamme«, Oehlenschläger: »O venlige mark! o lund så prud!«, Johs. V. Jensen: »Forår! O forår 1902«, Frank Jæger: »O at være en høne«.

Dette *o* kan lyde i forskellige tonearter, spændende fra stor patos til den dæmpede inderlighed i Jægers »Være-digt«, hvor det hedder om

sovedyret: »O at være en tøjhund«. Følelsesordet *ha* har ikke samme spændvidde. Det er altid forbundet med stor patos og træder kun stærkt frem i førromantikken og romantikken. Især er det kendt fra Ewalds og Oehlenschlägers tragedier. Denne hastemte tone, som den nøgterne Wessel kaldte det, viser også en stor afstand til det almindelige sprog, hvor det næppe forekommer. Det er »teater«.

Mod slutningen af Oehlenschlägers drama »Hugo von Rheinsberg« (1814) bliver hovedpersonen dræbt af Ruprecht, som siger: »Han faldt? *Ha, ha!* det kølede min hævn«. Den påfølgende regibemærkning fortolker følelsesudbruddet: »Han kastede dolken fra sig med en vild glæde.«

Lydord i lyrikken

Ordet lyrik stammer fra musikinstrumentet lyre. Det er derfor helt naturligt, at ikke alene ordenes klang, men også specielt lydord kan sætte sit præg på lyrikken.

I 1900-tallets lyrik henter Jeppe Aakjær inspiration i de folkelige viser. Den første strofe af »Ung Vise« fra 1913 lyder:

*Alle mine længsler de smyger sig
om dig –
diddeli, om dig! duddeli, om dig.
Bare en af dine nu gik den halve vej –
Diddelu og diddeli – til mig!*

En helt anden karakter har førstestrofen i et rent lyddigt af Johannes Weltzer fra 1920'erne:

*Adakadejsan, simbira gastir
hamaradawan, satinarundr.
O, mala kirsej,
o, serti milo,
simbryligastur, arkinarendr.*

Det er den tyske dadaisme, som er baggrunden for det dristigt eksperimenterende digt, som lader ane, at den unge poet også var danskstuderende, da det har et umiskendeligt oldislandsk indslag.

Den modernistiske bølge i 1960'erne fik Palle Jessen til at skrive flere lyddigte. Her anes latinen bagved:

Biltyven

*Bit
bit, bok, bank
bore, bim, bok
beati bum
bak birre, bare
baas, neati, beati
possidentes
bok.*

Krøbling

*Hink hink
honk
hinke, hænke, hank
lakrimæ
lakrimæ
honk.*

Benny Andersen har i »Nikke, nikke, nambo« samlet børnerim og remser fyldt med lydord i bl.a. tællevers, der har frydet alle som børn. Denne redegørelse for følelses- og lydord kan passende slutte med Tom Kristensens

sidste strofe i hans digt
»Itokih!« fra 1920. Under
roernes sang er kanoerne på
vej fra Sydhavets koraløer: ►

Alt sprog er lyd, der
spænder fra det mest alvor-
lige filosofisk abstrakte be-
tydningsindhold til glad leg
med konkrete klange.

Jørn Bendix, f. 1920
Lektor emeritus.

*Nu er festernes flåde et svindende syn,
tohihah, hiohah, itokih,
men er stadig så skøn som et meningsløst ord
og som tager og drømme om uanet liv,
som jeg aldrig skal kende,
men blidt kalder a-ka
og o-dimi-venne
og ko-difa-na-ka. –
Af børnenes mund skabes nye, sære ord,
som har skønhed og lys, og som gror.*

Svar på bagsidens spørgsmål om sprogviden

1. **Anstødssten.** a. Årsag til ulykke el. vanskeligheder; forhindring. b. Årsag til utilfredshed, vrede eller forargelse, noget der vækker anstød. c. Udløsende faktor; anledning (anses af mange for ukorrekt).

2. **Blødsøden.** Oprindelig betydning: kogt indtil det er blevet blødt. Syde betød tidligere 'koge'.

3. **A cappella.** Det betyder for kor el. sanger alene uden akkompagnement af instrumenter. Betegnelsen kommer fra italiensk 'i kapellet', hvor kirkeko- ret oprindeligt stod.

4. **Brødskrift.** Det er den skrift, der bruges til hovedparten af teksten i en avis, en bog eller et blad. (I dag bruges i de fleste aviser kun en grundskrift, kaldet brødskriften). *Brødskrift* kommer fra tysk *Brotschrift* og sigter til, at typograferne havde deres væsentligste indtægt fra arbejdet med denne skrift.

5. **Bidevind.** Man sejler bidevind, når vinklen mellem sejlrretningen og den retning, vinden kommer fra, er ca. 45 grader. Det udtales »bittevind«. Ordet kommer i øvrigt fra nedertysk *bi de wind*, ordret 'ved siden af vinden'.

6. **Afdanket.** a. Ikke længere virksom inden for sit oprindelige erhverv f.eks. pga. alder eller afskedigelse. b. Hærget og udslidt. Ordet kommer fra ældre dansk *afdanke*, afskedige, ordret: 'takke til afsked'.

7. **Bryllup.** I typografisprog betyder det den fejl, at et eller flere ord fejlagtigt er gentaget en eller flere gange efter hinanden i en trykt tekst.

8. **Kold som en brøndgravers røv.** Udtrykket betyder upåvirket og ligeglad, nøgtern og objektiv: iskold. Det er fra 1959 og blev gjort kendt af sportsjournalisten Magnus Simonsen (Simon, *Politikens* sportsredaktør).

Om ords betydning og oprindelse

Redaktørerne af *Den Danske Ordbog* (se artiklen side 6) har valgt nogle ord og stillet spørgsmål om dem, som

man kan prøve sin sproglige viden og eftertanke på. – Svarene kan findes på side 31.

1. *Anstødssten.*

Hvad betyder ordet, hvor mange betydninger har det?

2. *Blødsøden.*

Hvorfor hedder det sådan?

3. *A cappella.*

Hvad betyder det, og hvorfor hedder det sådan?

4. *Brødskrift.*

Hvad betyder det, og hvorfor hedder det sådan?

5. *Bidevind.*

Hvad betyder det, og hvordan udtales det?

6. *Afdanket.*

Hvad betyder det, og hvad er forklaringen på ordet?

7. *Bryllup.*

Hvad er den typograffaglige betydning af ordet?

8. *Kold som en brøndgravers røv.*

Hvad betyder udtrykket? Hvor gammelt er det, og hvem er ansvarlig for udbredelsen af udtrykket?